

Michał Niedośpiał

Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z 21 stycznia 2011 r., III CSK 98

Palestra 58/5-6(665-666), 191-196

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Michał Niedośpiół

GŁOSA DO POSTANOWIENIA SĄDU NAJWYŻSZEGO Z 21 STYCZNIA 2011 R., III CSK 98/10¹

Teza głosowanego orzeczenia brzmi:

Dopuszczalne jest uzupełnienie pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego przez wskazanie miejsca jego sporządzenia, jeżeli uzupełnienie nastąpiło w terminie przewidzianym w art. 952 § 2 k.c.

1. Zasadnicze zagadnienie prawne w głosowanym orzeczeniu SN sprowadza się do odpowiedzi na pytanie, czy możliwe jest tylko jedno pismo stwierdzające treść testamentu ustnego (jeden prywatny protokół testamentu ustnego, o którym mowa w art. 952 § 2 k.c.), czy też możliwych jest kilka takich pism (w tym pismo pierwotne i uzupełniające), tego dotyczy teza i uzasadnienie tego postanowienia SN, oraz czy możliwa jest teoria mieszana (subiektywna i obiektywna) przesłanki sporządzenia testamentu ustnego w postaci obawy rychłej śmierci spadkodawcy (art. 952 § 1 k.c.), czemu poświęcone są fragmenty uzasadnienia tego postanowienia SN (nie teza).

Na oznaczenie pism (protokołów), o których mowa w art. 952 § 2, 3 k.c., można używać różnych określeń, np. pismo stwierdzające treść testamentu ustnego – prywatne (art. 952 § 2 k.c.), sądowe (art. 952 § 3 k.c.); protokół testamentu ustnego – prywatny (art. 952 § 2 k.c.), sądowy (art. 952 § 3 k.c.).

2. Teza zasadnicza (moja): Wolno sporządzić pismo stwierdzające treść testamentu ustnego prywatne (art. 952 § 2) lub sądowe (art. 952 § 3 k.c.), jeśli uprzednio sporządzone pismo stwierdzające treść testamentu ustnego prywatne (art. 952 § 2) lub sądowe (art. 952 § 3 k.c.) jest wadliwe (nieprawidłowe) pod względem formalnym (np. brak dat lub miejsc, lub podpisów wymaganych na piśmie prywatnym z art. 952 § 2, lub przekroczone terminy prekluzyjne określone w art. 952 § 2, 3 k.c.) lub merytorycznym (tj. treść pisma prywatnego z art. 952 § 2 lub sądowego z art. 952 § 3 k.c. jest sprzeczna, niezgodna z treścią oświadczenia ostatniej woli testatora z art. 952 § 1 k.c.), o ile (jeżeli) otwarte są terminy do sporządzenia pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego z art. 952 § 2 prywatnego (roczny) lub sądowego z art. 952 § 3 (6-miesięczny). Zalecane

¹ Orzeczenie opublikowane w OSNC 2011, Zbiór Dodatkowy D, poz. 79.

jest przeze mnie stanowczo całkiem nowe, pełne, zupełne, całkowite pismo prywatne (art. 952 § 2 k.c.) lub sądowe (art. 952 § 3 k.c.), ale może to być także pismo pierwotne i pismo (lub pisma) uzupełniające, tak było właśnie na tle tego orzeczenia SN (nie jest to zalecane). W tym postanowieniu Sąd Najwyższy w istocie wydaje się prezentować taką samą tezę jak ja (jw.).

Jest to pierwsze publikowane orzeczenie SN tej treści.

Sąd Najwyższy w uzasadnieniu tego orzeczenia powołuje się na analogiczne stanowisko, jakie zajął w tezie głosowanego tu orzeczenia, w postanowieniu z 23 grudnia 1975 r., III CRN 343/75 (niepubl.). Bliżej jednak tego nie uzasadnia.

Świadkowie mogą umrzeć lub zapomnieć treść testamentu ustnego, jeżeli od chwili sporządzenia testamentu ustnego do chwili przesłuchania świadków testamentu ustnego (art. 952 § 3 k.c.) upłynie znaczny (dłuższy) okres. Wskutek tego testament ustny będzie ważny (art. 952 § 1), lecz bezskuteczny (art. 952 § 2, 3).

Za moją interpretacją (i SN) przemawia także teoria woli i wynikająca z niej zasada zycziwej interpretacji (*favor testamenti*) – art. 948 k.c. – która ma zastosowanie nie tylko do wykładni testamentu, lecz także do wykładni przepisów o formie testamentu i pisma prywatnego lub sądowego stwierdzającego treść testamentu ustnego (art. 952 § 2, 3 k.c.). Zgodnie z nią należy chronić wolę spadkodawcy przed jej ubezskutecznieniem, co łatwo może nastąpić w razie niespisania treści testamentu ustnego (art. 952 § 2 k.c.) ani nieprzesłuchania świadków testamentu ustnego (art. 952 § 3 k.c.). Ta kwestia jest jednak sporna w literaturze (doktrynie i orzecznictwie SN).

Byłoby niedorzecznością (wykładnia *ad absurdum*), aby nie można było sporządzić kolejnego niewadliwego pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego (art. 952 § 2, 3 k.c.), gdy poprzednie takie pismo (art. 952 § 2, 3) okazało się wadliwe (nieprawidłowe). Byłoby to też nielogiczne.

Także wykładnia funkcjonalna (celowościowa) oraz wynikające z niej zasady etyczne przemawiają na rzecz mojej tezy, że wolno sporządzić kolejne niewadliwe pismo prywatne (art. 952 § 2) lub sądowe (art. 952 § 3 k.c.) stwierdzające treść testamentu ustnego. Każę ona również chronić wolę spadkodawcy przed jej ubezskutecznieniem, co łatwo może nastąpić w razie niespisania treści testamentu ustnego (art. 952 § 2 k.c.) ani nieprzesłuchania świadków testamentu ustnego (art. 952 § 3 k.c.).

Również wykładnia gramatyczna art. 952 k.c. przemawia na rzecz mojej tezy. Dopóki treść testamentu ustnego nie została stwierdzona w sposób prawidłowy (niewadliwy), dopóty prawnie nie stwierdzono jej treści w trybie art. 952 § 2 lub 3 k.c. i dlatego dopuszczalne jest kolejne pismo prywatne (art. 952 § 2) lub sądowe (art. 952 § 3), w sposób prawidłowy (niewadliwy) stwierdzające treść testamentu ustnego.

Za tym przemawiają także względy ekonomii procesowej².

Nadto art. 952 § 2 k.c. (podobnie art. 952 § 3 k.c.) nie określa wprost, czy ma być jedno pismo (protokół) stwierdzające treść testamentu ustnego, czy może być ich kilka (jedno i drugie, inne, uzupełniające). W razie wątpliwości (*lege non distinguente*) należy przyjąć, że dopuszczalne jest pismo (protokół) uzupełniające (art. 952 § 2, 3 k.c.), dopuszczalnych jest kilka pism (prywatnych lub sądowych), dopóki nie nastąpi prawidłowe

² Tak (jw.) M. Niedośpiał, *Glosa krytyczna do post. SN z 16 VII 2003 r. V CKN 434/01 (OSNC 2004, z. 10, poz. 158)*, „Jurysta” 2006, z. 4, s. 28.

stwierdzenie treści testamentu ustnego (art. 952 § 2, 3 k.c.). W ten sposób SN odstąpił od swego uprzedniego, odmiennego stanowiska zawartego w głosowanym krytycznie przeze mnie postanowieniu z 16 kwietnia 2003 r. (jw., przypis 2). Pismo uzupełniające powinno spełniać przesłanki określone w art. 952 § 2 lub 3 k.c. Muszą też być otwarte – jak powiedziano – terminy prekluzyjne, o których mowa w art. 952 § 2 lub 3 k.c.

3. Teorie: subiektywna, obiektywna i mieszana (subiektywna i obiektywna) obawy rychłej śmierci spadkodawcy (art. 952 § 1 k.c.).

Przesłanka sporządzenia testamentu ustnego w postaci „obawy rychłej śmierci spadkodawcy” ma w literaturze dwie interpretacje: subiektywną i obiektywną (jest to w doktrynie i orzecznictwie sporne). Według teorii subiektywnej wystarcza subiektywne odczucie (poczucie, przekonanie, świadomość, wiedza) obawy rychłej śmierci, choćby ta obawa nie była uzasadniona obiektywnie, w świetle wiedzy lekarskiej lub doświadczenia życiowego. Bada się tylko stan świadomości spadkodawcy (przesłankę subiektywną), nie bada się, nie jest istotne, czy ta obawa rychłej śmierci spadkodawcy jest uzasadniona w sensie obiektywnym, tj. wiedzy lekarskiej (nauki medycyny) lub doświadczenia życiowego, czy też nie jest uzasadniona obiektywnie. Według teorii obiektywnej wystarcza czysto obiektywna obawa rychłej śmierci spadkodawcy, tj. że musi zachodzić obawa rychłej śmierci w świetle wiedzy lekarskiej (nauki medycyny) lub doświadczenia życiowego (nie jest tu w ogóle istotne przekonanie, obawa, odczucie, poczucie, przekonanie, wiedza, świadomość spadkodawcy o istnieniu obawy obiektywnej lub subiektywnej rychłej śmierci). W czystej teorii obiektywnej, a tak ją dotychczas ujmowano w literaturze (doktrynie i orzecznictwie), w teorii obiektywnej nie bada się subiektywnej przesłanki (świadomości).

W ostatnich latach w orzecznictwie (w zasadzie niepublikowanym)³ oraz częściowo w doktrynie pojawiła się koncepcja mieszana: subiektywna i obiektywna obawy rychłej śmierci spadkodawcy (koniunkcja), musi istnieć świadomość, poczucie, odczucie, przekonanie, obawa rychłej śmierci spadkodawcy w sensie obiektywnym, tj. wiedzy lekarskiej, czyli nauki medycyny lub doświadczenia życiowego. Jeżeli jest przesłanka obiektywna, a nie ma przesłanki subiektywnej (świadomości, obawy, poczucia, odczucia, przekonania obawy rychłej śmierci spadkodawcy) – w chwili sporządzania testamentu ustnego – to nie ma przesłanki do sporządzenia testamentu ustnego. To ostatnie stanowisko (teoria mieszana: subiektywna i obiektywna) jest przyjęte w głosowanym tu orzeczeniu (w uzasadnieniu) SN. Stanowisko Sądu Najwyższego nie jest trafne, gdyż możliwa jest tylko teoria subiektywna albo obiektywna (alternatywa rozłączna obawy rychłej śmierci spadkodawcy). Jak powiedziano, takie było dotychczas ustalone rozumienie tej przesłanki (tych dwóch teorii – subiektywnej i obiektywnej w literaturze), Sąd Najwyższy błędnie połączył te dwie teorie mimo odmiennego publikowanego orzecznictwa Sądu Najwyższego i stanowiska literatury (w zasadzie też takiego). To po raz drugi publikowane orzecznictwo SN (w obu orzeczeniach w uzasadnieniu tylko) jest zatem nieprawdziwe, nieprawidłowe, nietrafne i w tym punkcie glosa jest krytyczna (co do tego fragmentu uzasadnienia).

³ Tak postanowienie SN z 28 marca 2000 r., II CKN 875/98, niepubl.; uzasadnienie postanowienia SN z 16 lipca 2003 r. (jw., przypis 2) z glosą krytyczną M. Niedośpiała, jw. („Jurysta”); uzasadnienie głosowanego tu postanowienia z 21 stycznia 2011 r.

Jakie są możliwe, a jakie są niemożliwe stanowiska teoretyczne w tej sprawie – teoria subiektywna (a), (czysta) teoria obiektywna (b), teoria subiektywna i obiektywna (mieszana) (c).

I. Moim zdaniem możliwa jest tylko alternatywa rozłączna – albo teoria subiektywna (a), albo teoria obiektywna (b) (czysta). Nie jest w ogóle możliwa (jako nielogiczna) teza c: teoria subiektywna i obiektywna.

II. Możliwa jest teoria, że jest to alternatywa rozłączna (albo „a”, albo „b”, albo „c”) – teoria subiektywna (a), albo teoria (czysto) obiektywna (b), albo teoria subiektywna i obiektywna (c). Jest to alternatywa rozłączna, bo możliwy (prawdziwy) jest tylko jeden z tych trzech poglądów (albo „a”, albo „b”, albo „c”). Niemożliwe są teorie: albo „a” i „b”, albo „a” i „c”, albo „b” i „c” (ich koniunkcje). Nigdy nie są prawdziwe dwa lub wszystkie człony tej alternatywy, prawdziwy jest tylko jeden z tych trzech członów tej alternatywy rozłącznej.

III. Niemożliwa jest alternatywa rozłączna: „a” albo „b” (teoria subiektywna albo obiektywna czysta) i jednocześnie (koniunkcja) teoria „c” (subiektywna i obiektywna). Nie można łączyć alternatywy rozłącznej („a” albo „b”) i koniunkcji (a) „c”. Jest to bowiem logiczna sprzeczność.

IV. Niemożliwa jest alternatywa zwykła: „a” lub „b”, lub „c”, w której (zgodnie z istotą alternatywy zwykłej) prawdziwe byłoby, gdyby spełnił się jeden z trzech członów tej alternatywy („a” lub „b”, lub „c”) lub dwa z nich (np. „a” i „b” lub „a” i „c”, lub „b” i „c”), lub wszystkie trzy człony alternatywy (przesłanki) (możliwości) „a” i „b” i „c”. Moim zdaniem możliwa jest tylko alternatywa rozłączna („a” albo „b”, albo „c”), a nie alternatywa zwykła („a” lub „b”, lub „c”).

Konkludując, trafna jest tylko alternatywa rozłączna (albo „a”, albo „b” – albo teoria subiektywna, albo teoria obiektywna). Według mnie trafna jest tylko teoria subiektywna. W literaturze (doktrynie i orzecznictwie) dotychczas było sporne, czy prawdziwa jest teoria subiektywna albo obiektywna. Nikt w zasadzie nie przyjmował teorii mieszanej (ani w doktrynie, ani w zasadzie w publikowanym orzecznictwie). Ostatnio dopiero w niepublikowanym orzeczeniu z 28 marca 2000 r. oraz w uzasadnieniu postanowienia z 16 lipca 2003 r. z głosem krytyczną M. Niedośpiała („Jurysta”) i w uzasadnieniu postanowienia z 21 stycznia 2011 r., tu głosowanym, przyjęto teorię mieszaną (subiektywną i obiektywną), co spotkało się z uprzednią i obecną moją krytyką w tym punkcie. Także tylko część doktryny przyjęła teorię mieszaną (idąc za tym błędnym orzecznictwem SN). W żadnej tezie publikowanej Sądu Najwyższego nie przyjęto teorii mieszanej. Prawdopodobnie SN przygotowuje grunt do wyrażenia takiej tezy w przyszłym orzeczeniu (lub uchwale). Ale nie ma do tego podstaw prawnych (byłoby ono bezprawne).

4. Bieg terminów prekluzyjnych (art. 952 § 2, 3 k.c.). Termin 6-miesięczny (art. 952 § 3 k.c.) oraz termin roczny (z art. 952 § 2 k.c.) będą niezależnie od siebie. Takie jest w zasadzie ustalone stanowisko SN i zdecydowanie przeważające stanowisko doktryny. Tak też SN w głosowanym tu orzeczeniu przyjmuje. Takie jest moje stanowisko. Nie omawiam tego tutaj (nie wchodzi to w przedmiot tej glosy i tego orzeczenia).

5. Miejsce. Trafne jest stanowisko SN wyrażone w głosowanym tu orzeczeniu, że wystarczy podanie miejscowości (np. Kraków, Mszana Górna), a nie dokładnego adresu (np. numeru domu i ulicy, osiedla) przy miejscu złożenia oświadczenia ostatniej woli oraz przy piśmie prywatnym stwierdzającym treść testamentu ustnego (art. 952 § 2 k.c.).

Takie jest zgodne stanowisko literatury. Dyskusyjne jest w literaturze, czy niepodanie obu tych miejsc powoduje bezskuteczność testamentu ustnego⁴, czy też nie⁵. W tym orzeczeniu Sąd Najwyższy w sposób dorozumiany przyjmuje, że podanie obu tych miejsc jest przesłanką skuteczności pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego (art. 952 § 2 k.c.). Moim zdaniem to stanowisko nie jest uzasadnione, chyba że ma to *in concreto* (na tle konkretnego stanu faktycznego) wpływ na ocenę skuteczności tego pisma. Miejsce sporządzenia testamentu ustnego (art. 952 § 1) i miejsce sporządzenia pisma prywatnego stwierdzającego treść testamentu ustnego (art. 952 § 2 k.c.) mogą być te same lub różne (np. Kraków – Kielce). To samo dotyczy zresztą daty złożenia oświadczenia woli przez spadkodawcę (art. 952 § 1 k.c.) i daty sporządzenia pisma stwierdzającego treść tego testamentu (mogą one być te same, i obie wtedy trzeba podać, lub różne). Oczywiście muszą być podane w piśmie obie daty (nie działa tu wyjątek przyjęty przeze mnie przy miejscu sporządzenia testamentu ustnego, art. 952 § 1 i miejscu sporządzenia pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego, art. 952 § 2 k.c.).

6. Wiek. Spadkodawca miał 99 lat, czuł się źle, co samo przez się z uwagi na jego wiek uzasadniało sporządzenie testamentu ustnego zarówno na tle teorii subiektywnej, jak i obiektywnej. Odmiennie SN w tym wypadku (kazał to zbadać niższym sądom). W literaturze wyrażany jest pogląd, że osiągnięcie przez spadkodawcę pewnego poważnego wieku (dotychczas podawano 75 lat) samo przez się uzasadnia sporządzenie testamentu ustnego.

Inne kwestie.

7. Przesłanki sporządzenia testamentu ustnego są określone w art. 952 § 1 k.c. Są to przesłanki ważności testamentu ustnego. Ich niezachowanie powoduje nieważność testamentu ustnego.

8. Przesłanki skuteczności testamentu ustnego są określone w art. 952 § 2, 3 k.c. (sporządzenie prywatnego lub sądowego protokołu testamentu ustnego). Są to przesłanki skuteczności testamentu ustnego, a nie jego ważności (testamentu ustnego). Niezachowanie przesłanek określonych w art. 952 § 2 i 3 k.c. powoduje bezskuteczność testamentu ustnego, a nie powoduje jego nieważności (testamentu ustnego).

9. Protokół prywatny lub sądowy (art. 952 § 2, 3 k.c.) testamentu ustnego jest oświadczeniem wiedzy o treści testamentu ustnego (o treści oświadczenia woli spadkodawcy z art. 952 § 1 k.c.). Oświadczenie woli spadkodawcy jest zawarte w art. 952 § 1 k.c. (testament ustny).

10. Protokół sądowy testamentu ustnego (art. 952 § 3 k.c.) jest dokumentem urzędowym, protokół prywatny testamentu ustnego (art. 952 § 2 k.c.) jest zaś dokumentem prywatnym, a nie urzędowym.

11. Protokół prywatny (art. 952 § 2) lub sądowy (art. 952 § 3 k.c.) jest oświadczeniem wiedzy deklaratoryjnym, a nie konstytutywnym. Oświadczenie ustne ostatek woli spadkodawcy w testamencie ustnym (art. 952 § 1 k.c.) jest oświadczeniem konstytutywnym, a nie deklaratoryjnym.

⁴ Tak uchwała SN z 5 lipca 1968 r., III CZP 63/68, BSN nr 150/68 (cyt. za: J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1972, przyp. 29 s. 110).

⁵ Tak postanowienie SN z 21 stycznia 1997 r., II CKN 15/96, OSP 1998, z. 3, poz. 59, pkt 4, s. 146 uzasadnienia (z głosem krytyczną E. Skowrońskiej-Bocian, tamże, przyp. 4, s. 148). Tak również M. Niedospiał, *Głosa*, s. 27.

12. Przesłanki formy testamentu ustnego są określone w art. 952 § 1 k.c., a nie w art. 952 § 2, 3 k.c. Przesłanki skutecznego sporządzenia treści testamentu ustnego są określone w art. 952 § 2 i 3 k.c. (protokół prywatny lub sądowy). Protokół z art. 952 § 2 lub 3 jest – jak powiedziano – oświadczeniem wiedzy o treści testamentu ustnego, oświadczenia ostatniej woli spadkodawcy, oświadczenie ostatniej woli spadkodawcy (z art. 952 § 1 k.c.) jest zaś oświadczeniem woli, a nie oświadczeniem wiedzy. Protokół z art. 952 § 2, 3 ma charakter procesowy, ustne oświadczenie ostatniej woli spadkodawcy jest zaś określone w art. 952 § 1 k.c. i ma ono charakter materialnoprawny, a nie procesowy (nie jest to oświadczenie procesowe ani nie jest to oświadczenie wiedzy, lecz jest to oświadczenie woli).

13. Treść testamentu ustnego może być stwierdzona, spisana tylko w sposób określony w art. 952 § 2 lub 3 k.c. (a nie w inny sposób, nie w innej formie, postaci).

14. Terminy z art. 952 § 2, 3 k.c. są terminami materialnoprawnymi (prawa cywilnego), a nie procesowymi. Nie są to terminy przedawnienia. Upływ terminu prekluzyjnego powoduje wygaśnięcie uprawnienia do sporządzenia protokołu testamentu ustnego (art. 952 § 2, 3 k.c.) i bezskuteczność testamentu ustnego (z art. 952 § 1 k.c.).

15. Wniosek: Teza postanowienia i jej uzasadnienie jest trafne. Natomiast nietrafna jest ta część uzasadnienia, która łączy teorię subiektywną i obiektywną w jedną nową teorię mieszaną (koniunkcja).